

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.2/03>**Гаврилюк Н. І.**

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Є. МАЛАНЮК І М. РИЛЬСЬКИЙ (ДІАЛОГ ПРО УКРАЇНУ. ДОВКОЛА «ПОСЛАННЯ»)

У статті здійснено аналіз «Послання» Є. Маланюка, з урахуванням текстів, на які твір покликається прямо (епіграфи до частин «Послання») та пов'язаний опосередковано («Ще помолитесь, далекий брате» Є. Маланюка, «Декларація обов'язків поета і громадянина» М. Рильського). З'ясовано, що «Послання» – полілог, а не діалог, а його адресатом є не лише М. Рильський, а кожен українець. Але послання Є. Маланюка виходить із площини полемічної у площину навчальну. Поет прагне окреслити шляхи становлення української нації не тільки в минулому, а і – насамперед – у майбутньому. З цією метою він використовує хор голосів, що є аналогом античного хору, який допомагав автору розкрити зміст трагедії та оцінити ситуацію з позиції моралі. І саме для того, щоб відвернути увагу від вагомих світоглядних питань, орієнтованих на становлення української нації, радянська влада звела все до полеміки адресанта з безпосереднім адресатом послання. Інерція сприйняття «Послання» і взаємин двох поетів, задана тоді, існує досі. Причиною те, що не відбулося «ретельного читання» тексту «Послання» в контексті його жанрових маркерів та епохи.

Є. Маланюк полемізує не з так із М. Рильським, як із внутрішніми ворогами та зовнішніми окупантами. Продемонстровано, що М. Рильський і Є. Маланюк в часі написання «Послання» й після нього зберігали взаєморозуміння і не стали ідеологічними антагоністами, як це подавала радянська влада. Адже вони мислили себе не лише синами одного часу, а і одного народу. Обоє відчували тугу за людиною, в часі коли культивувалася надлюдина і людинка, коли людина-гвинтик важила більше, ніж людина-особистість. І це нищило історію не лише міжособистісних взаємин, але і загрожувало стабільності в Європі, а також ставило під питання буття недержавних націй. Потребу бути апостолом нації відчував Є. Маланюк, що опосередковано також вказує на навчальний («апостольський») стиль його послання, на бажання підтримати одностайність (М. Рильського). Поза тим, вражаючи актуальність послання Маланюка нині робить важливим перепрочитання тексту з метою руйнування давніх декларацій не лише заради історичної правди, а і заради історичної перспективи.

Ключові слова: послання, адресат, полілог, інерція сприйняття, осуд, декларація.

Постановка проблеми В часі чергової національно-визвольної боротьби України проти російської окупації наново актуалізуються художні тексти, присвячені майбутньому України на політичній мапі світу. Серед них і поетична творчість Євгена Маланюка, сотника армії УНР, зокрема його «Послання». Здебільшого, над інтерпретацією цього тексту досі тяжіє інерція радянського нарративу, що керувався принципом «divide at impera», розводячи по різні боки ідеологічного кордону Є. Маланюка та М. Рильського. Хоча в пострадянський час підхід до взаємин митців почасти скориговано у працях М. Гона і В. Панченка [5;

11], однак давня інтерпретаційна традиція залишила слід, як видно з коментаря М.Рильського-онука [14]. Перегляд радянської інтерпретації важить із перспективи історичної правди (історико-літературний компонент) і з огляду на світоглядну складову, що актуальна до наших днів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу дослідження складають праці, присвячені специфіці жанру послання як художнього та публіцистичного жанрів літератури [3, с. 168]; аналізу специфіки адресата в письменийському епістолярії [6], що його різновидом є віршовані послання; та літературній традиції послань – релі-

гійних [16], полемічних [2], сатиричних [9]. Жанрова своєрідність увиразнює тематичну широту послання [7], дає підстави для повнішої інтерпретації тексту. У дослідженні задіяно компаративний метод; інтертекстуальний аналіз (цитати, алюзії); ретельне читання (від тексту до контексту).

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити «Послання» Є. Маланюка крізь жанрову призму; простежити сенси твору, що апелюють до адресата (М. Рильського) і реципієнтів (поетових сучасників / українців XXI століття); проаналізувати інтерпретаційну схему радянського часу.

Виклад основного матеріалу. Послання початково – різновид епістолярного жанру (англ. «epistle»), що передбачає наявність адресанта й адресата. Адресата найчастіше вказано у назві твору, буває двох видів – *колективний* («Послання до Пізонів» Горація; «Послання до Римлян» ап. Павла; «Послання до всіх, хто живе в землі Польській» І. Вишенського; «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє» Т. Шевченка) й *індивідуальний* («Послання князю Василю» І. Вишенського; «Послання до Тита» ап. Павла). В творі Є. Маланюка адресата не зазначено у назві, залишено жанровий маркер – *послання*, що має доволі широку інтерпретаційну рамку: полемічну (І. Вишенський); сатирично-дружню (Т. Шевченко); навчальну – релігійні послання (ап. Павло) / інструкції до опанування мистецтва (Горацій). Дослідники наголошують: «жанр послання виступає своєрідним кодом у процесі релігійного спілкування» [16, с. 196], а розмова здійснюється з огляду на імпліцитно присутнього Бога, настанови якого визначають кодування і декодування [16, с. 195–196].

Сказане чинне й у випадку підцензурного становища мовців, адже радянська система перебрала на себе роль квазірелігії, в якій важили наглядові функції влади та дотримання ідеології підлеглими. Цензори від літератури проголосили Є. Маланюка і М. Рильського світоглядними антагоністами, а саме «Послання» поета-емігранта звели до полеміки з материковим автором. І це сформуло рецепцію взаємин митців і самого твору пражанина на багато років.

Поезія Є. Маланюка «Ще молитесь, далекий брате» (1923), якій найчастіше протиставляють його ж «Посланіє» (1926), заголовним рядком вказує на суголосність поетів, адже «*брате*» – то не лише про кровну спорідненість (поети ж таки *брати-українці*), а й про спорідненість духовну. Вони цінували довершеність віршової форми (як

і античні класики – греки та римляни); обох ятрив вічний біль про долю України. У взаєминах була шана, про що свідчать рядки Маланюка: «Ще молитесь, далекий брате, / Серед Звенигородських піль. / Ще не стомились карбувати / В коштовних ямбах вічний біль. / Краси веселий кондотьєре, / Несете хрест свій там, ген-ген, / Серед похмурорідних прерій; / Ви – еллін, схимник і Гоген! / Навколо – хащі й печеніги, / А в кельї – тиші ніжний спів, / Реторти, циркуль, колби, книги, / І Ви – алхімік мудрих слів» [8, с. 21]. Поетична вправність неокласика імponує пражанину. Як і постійність у несприятливих обставинах («серед похмурорідних прерій»), що урівноважується вольовим рішенням («веселий кондотьєре»). Тут проступає зближення поетів, якого часто не помічають: карбувати біль – наче карбувати крок у військовому поході, а кондотьєр – керівник військового загону. Є. Маланюк – поет-воїн. І в розумінні пражанина М. Рильський теж воїн і не рядовий – *очільник*, що провадить за собою інших. Воює за Красу словом. Це важко, бо ж в реаліях 1923 року на радянських теренах уже панувала «*доцільність*», категорія «корисне» поглинала категорію «краси». Хто зважувався її відвойовувати, тому було вкрай нелегко. Передовсім тому, що таку людину «розпинали» за невідповідність новому часові і його духові. В цьому контексті фраза про несення хреста – надзвичайно актуальна, бо вписує постать М. Рильського в біблійне поле Єв. від Матвія із тезою про наслідування Христа як несення свого хреста й самозречення (Див. *Мат. 16: 24*). Радянський час натомість не сприймав ідеї самозречення інакше, як відмову від власних поглядів під силовим тиском.

Показове у стосунку до сказаного твердження Георгія Маліса із праці «Психоаналіз і комунізм», що вийшла друком у Харкові 1924 року: «Комунізм виключає не лише неврози, але також релігію, філософію, мистецтво, науку, оскільки вони виникають як сублімація витіснених бажань... Комунізм виключає витіснення, і енергія бажань буде спрямована на творчі, креативні цілі» [1, с. 156]. Виключення релігії помітне у пропагандистських текстах, а також у текстах, які *декларують* відповідність радянській ідеології, що змінила символ хреста на поєднання серпа і молота. Анна Біла з цього приводу зазначає: «знак Сатурна – ♄ – нагадає серп і молот на радянському гербі»¹ [1, с. 139]. Радянська влада

¹ В римській міфології Сатурн шанувався як правитель «Золотого століття», в якому не було багатих і бідних, а всі були здорові і молоді. Зате в грецькій – ототожнювався з Кроносом – богом часу, що пожирає своїх дітей. У випадку

незабаром (1926, після «Послання») *декларуватиме* осуд М. Рильського Є. Маланюком, а сам М. Рильський за шість років після того послання (1932) відгукнеться на нього поетичною реплікою з «Декларації обов'язків поета й громадянина».

Переходячи до «Послання», слід звернути увагу на характеристики, які дає неокласику Є. Маланюк у вірші «Ще молитесь, далекий брате»: еллін, схимник, Гоген. Еллін – це стародавній грек, що любив бесіди на філософські теми (до прикладу, «Платонові діалоги»; пізніші діалоги Г. Сковороди, взоровані на цю античну традицію, а М. Рильського у тексті «Послання» Є. Маланюка названо «Правдивий син Сковороди»). В слова «син Сковороди» радянська влада вклала значення відокремленості від соціальних потрясінь і втечу в природу, закидаючи це М. Рильському як гріх проти радянської ідеології. Так, неокласик любив природу (звідси – уподібнення з Гогеном із поезії Маланюка «Ще молитесь, далекий брате») і орієнтувався на вічне – творчість-молитву (*схимник*). Але М. Рильський не цурався і філософських бесід.

«Послання» Є. Маланюка – така бесіда, що долає географічну відстань між адресантом і адресатом. У творі відчутна стилістика листа: «І, власне, Вам» «Однак що ж це я? – Для Вас / Ця філософія російська, / Здається, надто не нова» [8, с. 227]. А ще – міститься незаперечна вказівка, що мова йде про національний світогляд, а не погляди окремих осіб. І тут настає рецептивна підміна: особистий *докір* одного автора (Юрія Липи) інтерпретатори від цензури позиціонують як *осуд* іншого (Є. Маланюка) всупереч тексту: «Отсе писав / Мені недавно Юрій Липа: «Рибальські настрої весь час / У Рильського – як не обридне!» [8, с. 226].

Є. Маланюк трохи далі коментує («Й це не снобізм, це – біль за Вас, – / Це так зітхнуло серце рідне» [8, с. 226]): йдеться Юрію Липі не про моралізаторство та критиканство. Річ у тім, що в радянський період у творчості «психологічні передумови заперечувалися, а соціальні фактори створення і сприйняття – педалювалися» [1, с. 157]. Акцентувалися штучно, на догоду ідеології, а не з переконань. І цей спосіб був чужий не тільки М. Рильському, а і Юрію Липі, для якого історія ніколи не була ідеологією, а була ідеєю – ідеєю скитської Еллади, української України. І саме

радянської міфології працювали обидві версії – римська (як офіційна, що оспівувала «золотий вік» Країни Рад, без багатів) і грецька (як історична реальність, коли радянська влада нищила тих, хто видавався недостатньо «правовірним» щодо радянської ідеології).

приглушення цього мотиву в творчості М. Рильського викликає у Юрія Липи (згідно коментаря Є. Маланюка) біль українського серця.

Радянські ідеологи видали бажане за дійсне, бо докір (погляд «до кореня») – то не осуд («оточення судом», наче тюремним муром). Наша сучасність демонструє живучість радянської концепції. Г. Насмінчук убачає в «Посланні» відгук «на твори поета-неокласика, які явно засвідчили його відхід від жорстко-суперечливих подій в Україні 20-х років», водночас зауважує «прихильне ставлення поета до адресата» [9, с. 123–124]. У цьому Г. Насмінчук іде далі, ніж інші дослідники, розхитуючи усталену тезу про різку зміну оцінки Є. Маланюком постаті М. Рильського у «Посланні», яку підтримує В. Панченко, зіставляючи поезію «Ще молитесь, далекий брате» із «Посланням», хоч і зазначає, що осуд неокласика пражанином частинний [11, с. 134]. Однак, ні В. Панченко, ні Г. Насмінчук не розгорнули цю тезу, хоча обоє зауважили, що «Послання» адресоване не лише М. Рильському. Онук неокласика – М. Рильський – мовить із гіркотою: «Навіть Є. Маланюк, який констатує – «горе тому історикові, що в творах Рильського шукатиме колись печать доби» ніби спростовує самого себе, коли пише М. Рильському в 1926 році знамените Послання. Бере епіграфом до нього рядок із «Синьої далечини» (...а я б хотів у тиші над вудками // Своє життя непроданим донести) і в той же час дорікає «далекому братові» за суспільну пасивність, за несупротив злу, за відстороненість від реальності, осуджує поетове схимництво. Звичайно, Маланюк був безпощадним у полеміці, не терпів компромісів. Але все ж мусив визнати: «Приймаємо Рильського таким, яким він є. Не кожен поет є уродженим вояком... Еластичність – також талант, з яким треба вродитися» [14, с. 19].

Справді, Є. Маланюк бере першим епіграфом до «Послання» рядок вірша М. Рильського «Кропивка на ставу цвіте і пахне» (зб. «Синя далечінь», 1922). Рядки, що йому сусідять у першотворі, недвозначно протиставляють *когось*, хто ходить широкими «шумливими шляхами», кричить, гукає і вдає («акторські жести»), М. Рильському («у тиші над вудками»). Широкі шляхи до загибелі (Див. *Мат. 7: 13*), апостольська тиша (більшість апостолів – рибалки), відома небагатьом. Винятковість, яка виникає тут, *однозначно позитивна*. Образ апостола вирине у третій частині «Послання»: «Вже пізно. Вколо – все мовчить. / Ліхтар підвів колючі вії. / Під ним задумано стирчить / Лиш постать вбогої повії. / І Леонард: – «А що

якби / З-за рогу постать Ісуса?» / (Тоді він «Шлях до Емаусу» / Рождав в паланнях боротьби): / – «Назустріч, благодатно – просто, / І власне, в наш жорстокий час... / Чому ж би ні? І я – апостол, / – Чи може він покличе – Вас...» [8, с. 232].

Леонард, про якого йдеться – Л. Подгорські-Околов (1891–1957). Вивчав полоністику у Львівському університеті. Перші вірші написано у 15-ть під впливом А. Міцкевича, чиїм дослідником стане пізніше. Згодом (до 1923) поет публікує твори у виданні “S k a m a n d e r”, у той період виходить і дебютна збірка поезій – «Сонячний сміх» (1912). Дослідники творчості Л. Подгорського характеризують збірку «Шлях до Емаусу» (1923), яку згадує Є. Маланюк, як таку, що відзначається «високою композиційною компактністю та сильною експресією» [18, с. 602], наголошуючи не лише на поетичній зрілості автора, а і на його науковому підході до віршування, що був близький і Є. Маланюку, і М. Рильському, як і схильність до символізації дійсності.

Але йдеться не лише про це: дорога до Емаусу – шлях віднайдення живого Бога, коли все промовляє, що Бог помер. Для учнів Ісуса Христа, які крокували до Емаусу, то було буквальне переконання, що Ісус помер внаслідок недавнього розп'яття. Запечалені, не розпізнали Ісуса в своєму супутнику, аж доки не настав момент ламання хліба. Лише тоді змогли засвідчити Воскресіння Христове перед іншими учнями (Див. *Лука 24: 13–35*).

Л. Подгорські-Околов відчував оту потребу зустріти біля себе (у своєму *жорстокому часі*) Божого Сина, аби стати апостолом для інших. Будучи сучасником Леонарда, Є. Маланюк (1897–1968) сприймав себе часткою того ж часу. Тому і приміряв роль апостола. Але М. Рильський (1895–1964) приналежний цьому часові й теж може бути таким апостолом.

Звідси – докір (*не осуд!*) Є. Маланюка, звернений до М. Рильського. Втім (NB!) стосується докір не втечі від соціальної дійсності (як подавали радянські ідеологи), а *запізнілого розуміння* закону життя: «Чи ж не трагічно, що поет, / Який лікує душі хворі, / Який майбутнє носить в зорі, / Збагнув закон життя... zu spät?» [8, с. 235].

Є. Маланюк визнає великий поетичний хист М. Рильського, що здатен лікувати хворі душі. Не заперечує його провіденційність. Він лише скрушно зауважує, що поет збагнув закон життя «zu spät» (із нім. «запізно»). Ідеться про закон, згаданий у вступі до «Послання»: «Збагнув криваву мудрість світа / Солону істину буття» [8, с. 226].

Кривава мудрість світу – це сприйняття як

належного права – відібрати життя в іншій людини. Закономірно: радвіада схильна була інтерпретувати другий епіграф до вступної частини «Послання», взятий із вірша М. Рильського «Вікна говорять» (1923), як оспівування революції: «Одбирає людина в людини Життя... / Так і треба, так треба, країно, Україно моя!» [8, с. 225]. Втім у тому ж вірші зі зб. «Тринадцята весна» (1926), неокласик фіксує революцію і війну («Мріями скривавленими / Червоніє даль»), а також Голодомор 1921–1922 років («Одбира в поросяти / дитина / Малай»). Отож М. Рильський не відходив «від жорстоко-суперечливих подій в Україні 20-х років» (теза Г. Насмінчук), а його «Так і треба» – не схвалення вбивств (аж ніяк!), але *гірка іронія*, подібна до тієї, що звучить у поемі «Сон» Т. Шевченка: «Та отечество так любить, / Так за ним бідкує, / Так із його, сердешного, / Кров, як воду, точить!.. / А братія мовчить собі, / Витріщивши очі! / Як ягнята; «Нехай, – каже, – / Може, так і треба». / Так і треба! бо немає / Господа на небі! [17: 1, с. 180].

Людина, яка усуває Господа, є безумною (Див. *Пс. 14:1*), тож чинить безумні вчинки, відбираючи в іншій людини життя. Це лише логічний наслідок людського засліплення. Звідси і солоня (від сліз!) істина буття – той, хто не приймає мудрості світа, приречений стати його жертвою. Про це пише Євген Маланюк далі: «Так яросно хитав нас вітер, – / Так хижо різало життя: / Від келії – тріски та попіл, / Від книг – розірваний папір...» [8, с. 226].

Келія схимника спалена. Від вітру історії книги перетворилися на розірваний папір. Нова епоха була нещадною і по-звірячому хижою, спраглою крові, ран і вбивства («хижо різало життя»), сповненою гнівом до тих, хто шукав істину поза її постулатами – ту, яка була сіллю (Див. *Мат. 5: 13*), давала життю смак. Займенник «нас» мовить про відчуття автором «Послання» єдності адресата послання (М. Рильського) з його адресантом (Є. Маланюком), які цінували вічне понад минуле.

Є. Маланюк застерігається від хибної інтерпретації (його докір звернено до М. Рильського, але *адресовано не йому*): «Не гнівайтесь, не назовіть / Це ядом пізнього докору, – / Він не до Вас» [8, с. 235]. Не лише йому. На цім слід особливо наголосити – трагедія запізнілого розуміння не є трагедією одного, але спільною трагедією українських поетів, що не гукали на сполох «диким хором» («ми» – це М. Рильський, Є. Маланюк, П. Тичина...): «Чи ж не трагічно, що

коли / Вітри історії гули / Над скитським степовим простором, / Ми не гукали «диким хором», / Бо нас тоді так вабив Блок, / Так гіпнотизували «ізми» [8, с. 235].

Мова про хор – тож послання не обмежене одним адресатом. Перше враження оманне, безпосереднє звернення до одного адресата тут апелює до етимології жанрової назви, ніби пояснює «деяку нервовість, / несконструйованість думок» [8, с. 234] тоном живої розмови у листі-посланні Є. Маланюка до М. Рильського. Та «Послання» Є. Маланюка – то хор (полілог) різних голосів. Адресовано його всім українцям, де б не жили. Цим підхоплює традицію Шевченкового «І мертвим, і живим...».

«Послання» Є. Маланюка писане з позиції здійснення Шевченкового пророцтва («Пишу по роках сліз і крові, / Що напроорокував пророк» [8, с. 234]). Відсилка до рядків із поезії Кобзаря 1847 року: «Присплять лукаві і в огні / Її, окрадену, збудять» [17: 2, с. 8] надто болюча для Є. Маланюка.

Оскільки пражанину теж не байдуже до долі України, він підхоплює пророцтво Кобзаря, починаючи з окреслення свого «сьогодні»: «Прогаяли великі дні / Скалічені й маленькі люде, / Заслинили в ганьбу і бруд / Велику віру – й на руїнах / Отарою мандрує люд, / Що мав зродити Україну» [8, с. 235]. Тож «дикий хор» може прочитуватися не тільки як різноголосся різних українських поетів, що їм Є. Маланюк адресує докір, а і бути аналогом античного хору, завданням якого є допомога автору в розкритті смислу трагедії та оцінки вчинків персонажів з погляду моралі.

Трагедія – «заслинення Великої віри», що має релігійний і історичний вектори. Про них найвиразніше свідчить фрагмент: «Це – чоловік. Затерте слово / Устами Горькаво й Толстого, / Що в смороді російських сект / Повзло заслинено-знайомо, / Але збагніть звучання: homo, / А не «расейській челавек» [8, с. 229–230]

Біблійний дискурс (Єв. Івана 19: 5) прикладається до Б. Муссоліні. Через те «у політичному штабі УСРР «Послання» викликало лютю. На адресу Євгена Маланюка посипалися звинувачення в «українському фашизмі». Щоправда, в другій половині 1920-х самі явище фашизму сприймали не так, як десятиліттям пізніше, коли почалася Друга світова війна. Націонал-комуніст у Харкові, як і націоналісти у Львові чи Подєбрадах, могли бачити в ідеології молодого італійського фашизму передусім силу, здатну відроджу-

вати нації» [10]. Підстави такого бачення були, бо Б. Муссоліні «співчував визвольній боротьбі українського табору /.../. Прикметно, що наскрізною нотою в матеріалах “Il popolo d’Italia” є вбачання з боку Росії загрози для усієї Європи. Тож роль України у процесі стримування канібалістичної політики кремля є ключовою; відтак і західноєвропейський світ повинен, згідно виснувань головреда газети категорично підтримувати постановня суверенної України» [15].

Постання і зростання України сполучається пражанином не лише з Б. Муссоліні, а з історичним Римом, античним його спадком («Живім же в радісній відроді: / Наш край повстане і зросте, / Бо Риму історичний радій / Сягає і на скитський степ!» [8, с. 230]). Якщо Елладу Є. Маланюк кваліфікує як давнє минуле (*plusquamperfectum*), то майбутнє мислить у сув’язі з Римом, як видно з листа до Є.-Ю. Пеленського: «Власне майбутнє в Україні – в аспекті моїх історіософських міркувань – є Рим, як те, що має перебороти її елладність, до речі – затруту Іраном» [8, с. 439]). Рим (не “третій”, імперський; а справжній, католицький) мислиться як запорука свободи – духовної і національної. Та – свідомо чи ні – образи вийшли неоднозначними: *радії* натякає на історичну отруту «нового Риму» (періоду Б. Муссоліні), що сягне на скитський степ (що відбулося із початком Другої світової війни 1939 р.), а сам диктатор зіставлений з Цезарем (кесарем земного царства, що бореться «за царство Бога»).

Ця боротьба кесарів земного царства, згідно «Послання», має кілька іпостасей; 1) зниження високого образу («Христосік» замість Христа); 2) підміна християнського Бога *залізом* (модифікований епіграф до епілогу «Послання», з вірша П. Тичини «Псалом залізу IV»²); 3) у наслідку – вік заліза (*техніки*) обертається *залізним віком* (Див. епіграфи з А. Пушкіна та А. Блока до третьої частини «Послання»).

Початок цієї частини Є. Маланюка відсилає до рядків А. Блока, винесених у епіграф, але полемізує і з подальшими: «Який, до біса, він залізний? – / Машині духа не вдержать – / Ось бачимо на його тризні: / Залізо те пожерла ржа» [8, с. 230]. Є. Маланюку принципово наголосити: людський

² У П. Тичини: «На чорта вам здалася власть? Нам дайте хліба, їсти! – А за повстанцями ідуть, співають комуністи». У Є. Маланюка: «На чорта нам здалася власть? / Нам дайте хліба! їсти!» / Тому-то: / «А за повстанцями ідуть, / Співають комуністи». Є. Маланюк пояснює причинно-наслідкові зв’язки (Тому-то): відмова від своєї влади (у Є. Маланюка вжито в обох випадках займенник «нам», на відміну від П. Тичини) заради харчів відкриває простір комуністичній ідеології – своєрідній спокусі Мефістофеля.

дух здатен подужати державну машину. Не тільки вирватися з її лещат, а і докластися до корозії бездушного механізму.

Насправді тризна за XIX століттям лише загострила «бездушну тривкість речовин» і смертоносність, яку вона породжує. Трагізм доби розкрито через античний міф про золоте руно. Якщо аргонавти знайшли його – то новітні шукачі взяли до рук «лише тьми руно пречорне». Рукотворні культи в руїні: «Машина не спасла людини / Від смерти, самоти і мук / І підлюдині й надлюдині / Едгардів крук в журбу й докор / Як завжди кряче: «Nevermore» [8, с. 233].

Втім, оте сподівання, що «ніколи більше» ні підлюдина (гомункул; *homunculus* – «людинка», людиноподібна істота, *створена штучно*), ні надлюдина («Übermensch» Ф. Ніцше) не знищить у людині людське надто передчасне. Бо «четверту вже координату / Знайшли. Про третю ж, як – нема / І дух, двохмірно розіп'ятий, / Гнітить двохмірною тюрма» [8, с. 233].

Третя координата – *глибина*, котру всіляко відкидає двохмірна тюрма, що розпинає дух у просторі *довжини* і *ширини* тюремної камери. Відсутність глибини не дає змоги бути володарем власної долі, але залишає таку особу на волю інших.

Приклад двохвимірної людини – гвинтики державної машини (античний «бог з машини» заступається тут «машиною як богом»). І «гвинтики» може бути наділено владою *конвоїра*: «Три гості тут були торік: / Один – поет, два – конвоїри. / (Кажу тому, що в цих двоїх – / Лиш партбілети замість ліри)» [8, с. 226]. Конвоїри – ті, хто догоджають владі у власній творчості. Ба, більше – виявляють т.з. *пильність* щодо поетів, які прагнуть зберегти свою творчу особистість від офіціозу. Вдається це не завжди, бо режимний тиск на поета майже тюремний. Не дивно, що «Поет стомився і заслаб, – / В нім зворушився давній раб» [8, с. 226]. На питання, хто є Поетом і конвоїрами з «Гарту», що відвідували Чехію 1924–1925 року, відповіла Віра Просалова [12, с. 66] – П. Тичина та В. Поліщук й О. Досвітній.

Тарас Салига у вступному слові, коментуючи «Послання», зауважує: Є. Маланюк «розрізняв письменницьку працю, диктовану режимом, вимогами партлітературного офіціозу, і – працю договірську, пристосовницьку з власної авторської волі, із запопадливих бажань вислужитись, постати на всю висоту зросту свого малоросійства» [8, с. 223]. Це видно з його атестації М. Рильського: «Поет (з великої!), рибалка і філософ / правдивий син Сковороди» і зближення

з П. Тичиною (не тільки отим «Поет», а і небажанням бути звіром)³.

«Гвинтики» – і рядові прихильники тез на взір епіграфів до першої частини «Послання»: «Дай Бог, чтобы русские взяли Париж. / Пора кончить эту тупую Европу»; «Вропа гние!... Присяй-бо! Гартованці це на власні очі бачили» [8, с. 226]. Епіграфи унаочнюють тяглість завойовницької політики і зверхнього ставлення російської імперії – як царської (1848 рік), так і радянської (додамо – *пострадянської*, в наші дні) – до інших народів. Гартованці – учасники групи «Гарт» (1923–1925), що мала за мету «створення єдиної інтернаціональної комуністичної культури, користуючись українською мовою як знаряддям творчості, поширення комуністичної ідеології та переборювання буржуазної, міщанської, власницької ідеології» [4, с. 172]. Українська мова, як знаємо, була прикриттям антиукраїнської політики. Заяви Московщини про Європу та ставлення імперії до України відображає наступний фрагмент «Послання» Є. Маланюка: «Для них вона гние щороку, / На радість рідних держиморд, / Та жде – не діждеться на кроки / Спасенних євразійських орд, / А поки, кровушку п'ючи, / Кує на Русь Святу мечі» [8, с. 227].

Навдивовижу нагадує риторіку, яку чуємо від північного сусіда нині: про гнилу / загниваючу Європу, яка *нібито* жде не діждеться спасіння від Московщини. Та оманливу суть імперії Є. Маланюк блискуче розвінчує. Ті, хто іменують себе «спасеними», приписують собі не тільки роль рятувальників («спасителів»), а і роль єдиних врятованих («спасених»), що *начебто* дає їм право нав'язувати іншим так званий порятунок. Московщина закидає Європі, що та загрожує Україні («Кує на Русь Святу мечі»). Однак, насправді – це «спасенні» є євразійськими ордами, що звикли жити, «кровушку п'ючи». Це незмінна сутність росіян, яка диктує їм і постійні зазіхання на Україну (Русь Святу, Київську).

Втім Є. Маланюк вірить у знищення решток утопій – комуністичної і національної (про те, що воріженьки *зовнішні* – комуністи, «расейській чалавек» – і *внутрішні* – «хахлацькі унтерофіцери», «винниченки» – згинуть самі). Толеру-

³ «Вікно в блакить, в буття, в світи, / Зір неба над скаженим віром, / Побідний поклик висоти / І благодать не бути звірем!» [8, с. 232–233]. Останній рядок – відсилання до П. Тичини («Прокляття всім, прокляття всім, хто звіром став!»), але й нагадування про М. Рильського, що в добу звіра отримав благодать ним не бути («Я так зворушено радий, / Що Вам доби цієї мачти / Над лоном тихої води, / Над поплавками, над вудками / З'явилися»; «Де мідь латини славить Вічність / Над хвилями щоденних злоб») [8, с. 226].

вання і недооцінювання ворогів («воріженьки»); покладання на чудесне визволення від них («згинуть – невідомо як»); небажання боротися з ними, віддаючи перевагу спокою над барвою пролітої в бою крові – своєї і ворожої, – все ставиться пражанином на карб українській нації. Крім того, докір Євгена Маланюка українцям-сучасникам сягає і сфери культури: забуття про світові обшири («Колумб, да-Вінчі, Аліг'єрі / Чи Дон-Кіхот...») коштує дорого. Талант М. Рильського складати канцони та балади (й інші канонізовані строфи, до слова) якраз протидіє цьому забуттю. Тож Є. Маланюк не докоряє неокласику, а просто зауважує, що це *не на часі, коли нація слаба* (хвора і слабосила): «Й не гріх / Було б для іншої пори / Складати канцони та балади» [8, с. 235].

Творчість М. Рильського – для іншої (майбутньої!) пори. Тієї, коли буде виконано завдання «сконструйованості» нації. На момент написання «Послання» (1926) воно не було виконане. І саме тому Є. Маланюк шукає в сучасних поетах передовсім вождя, який би став архітектором нації та надав їй значної потуги, сили і мети. В Україні таким був Т. Шевченко. Хоча Є. Маланюк і пише про Кобзаря: «Він не здійснив своїх погроз, / Він Гонта був, а не Мазепа», та визнає, що Кобзар «багато знав / Того, що ми давно забули» [8, с. 236]. Тож став першопоштовхом до подальших подій національного конструювання. Сучасникам Є. Маланюка та йому самому довелося йти «до аксіом / Так довго, жертвенно і трудно» [8, с. 236] («довжелезні вірші» його «Послання» свідчать і це). Та для Т. Шевченка шлях був би не такий тривалий: «Він не хитнувся б перед злом / І мужньо стрів би день наш судний, / Міцна кров нації й родини / На смерть штовхнула б за життя – / Бо так і треба, Україно, / Країно проклята моя!» [8, с. 236].

В фінальних рядках Є. Маланюк повертається до тези *противенства злу* (на противагу доктрині Л. Толстого про непротивлення злу). Більше, – ця непохитність настільки мужня, що не шкодує найвищої плати – власного життя відданого за братів-українців (так чинили і вояки армії УНР). В цій *найвищій любові* (Див. *Івана 15: 13*) наслідується Божий Син і Його Хресна жертва та нова заповідь (Див. *Івана 13: 34–35*). Це також означає спротив злу, накинутому зовні, чужому ярму. Звідси патос фінальних рядків: «Бо так і треба, так і треба / Чужес різати життя / В ім'я Христа, безсмертя й неба, / В святої Вічності ім'я» [8, с. 236], що відсилають до епіграфа з Рильського до вступу «Послання» і до рядків з поеми Т. Шев-

ченка «Сон». Виразний перегук Т. Шевченка, М. Рильського і Є. Маланюка свідчить про подібне бачення світу – націєцентричне. Звідси переконання Є. Маланюка: треба нищити ворога, протистояти (як зовні, так і у власній душі – безжально стинаючи під корінь комплекс малоросійства) заради життя і безсмертя нації. Бо зло, якому не противишся, розростається, опановує і руйнує, стаючи прокляттям. З огляду на це Т. Шевченко ближчий Є. Маланюку, ніж М. Рильський.

Але «Послання», а саме «ідейна й тематична спрямованість цього художнього твору – утвердження європейських цінностей» [7, с. 551], не були чужі і М. Рильському. Це одна з причин (крім *націєцентричності*), чому М. Рильський офіційно не відповів на «Послання» (на відміну від В. Сосюри): неокласик розумів, що ідеться не про докір йому, а про значно глибші речі.

Однак у М. Рильського є віршова репліка на «Послання» Є. Маланюка – строфа з «Декларації обов'язків поета й громадянина», що відкриває збірку «Знак терезів» (1932) М. Рильського. Декларація – *офіційна заява*, у якій проголошуються основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики, близька до *офіційного маніфесту*. Офіційність накладає стилістично-змістові кліше і не може претендувати на рівень щирості, допустимий у жанрі послання.

Ліричний персонаж «Декларації» М. Рильського вибудовує свої положення на контрастному зіставленні старого / нового, надаючи новому статусу досі *не баченого*. Небачене – нехтування правами і догмат обов'язку, втім обов'язку не перед власною нацією, а перед імперією, що сприймає віру і творчість (хрест і меч) бутафорією: «Право – це слово дрібне! / От обов'язок – слово! / Хай тут легенько ікнеться / Панові Маланюкові! / Він із хрестом та з мечем / (Бутафорська тандита!) / Серп і молот несемо / Ми у світ!» [13, с. 8].

Читач зауважить отут протиставлення: «він» – «ми». У «Декларації» кожна з категорій однозначна: він – *пан Маланюк*, еміграційний поет; ми – *радянські поети*, у тім числі М. Рильський (географічно, хронологічно). Але і декларативно, бо слово «пан» з позиції радянського офіціозу – маркер ворожості; з позиції М. Рильського – ознака шани. Більш: у приязному тоні поет пише про Є. Маланюка як *поета обов'язку*, покликаючись у підтексті на його «Послання».

З цього видно: неокласик зрозумів ідею послання та його ключовий символ (у Є. Маланюка – «хрест меча»; у М. Рильського – «з хрестом та мечем»). М. Рильський у стилі ремарки

в дужках пояснює як слід – з позиції радянського офіціозу / радянського громадянина – сприймати цей образ Є. Маланюка: мовляв, це – бутафорія. Варто не забувати: текст у дужках – коментаторський, отже, вторинний. Він легко вилучається, не пошкодивши суті. Отож, протиставлення є: Він (Є. Маланюк; з великої літери, шанобливо) і ми (радянські поети). Тільки приналежність до радянських поетів зостається неокласику у 1932-му році внутрішньо чужою. Максим Рильський залічує себе до них для годиться, насправді *відчуваючи співзвучність із Євгеном Маланюком*. І не лише у питанні естетичних засад поезії, а і на рівні світоглядному.

Висновки і перспективи. Є. Маланюк і М. Рильський були світоглядно близькі не тільки у часі поезії Є. Маланюка «Ще моли-тесь, далекий брате» (1923), вони зберегли взаємну шану і розуміння в часі «Послання» (1926) і після («Декларація обов'язків поета й громадянина» М. Рильського, 1932). Обое були *поетами*

обов'язку – націєтворення. Для М. Рильського – це було націєтворення культурне, а для Є. Маланюка – ще і збройне (цим пражанин ближчий до Т. Шевченка). Розбіжність крилися в розумінні обов'язку *противитися злу*. Для пражанина – це збройний опір, для неокласика – моральний (неучасть у злі). «Послання» Є. Маланюка показало, чому збройний опір в історичних обставинах України є неунікним складником її націєтворення, тож воно має в собі вектор *навчальний* (конструювання свідомості українця), а не тільки полемічний і сатиричний (щодо зовнішніх і внутрішніх ворогів).

Українське націєтворення не входило в плани радянської імперії, тож вона декларувала концепцію осуду Є. Маланюком М. Рильського за втечу від соціальних тем, маніпулюючи фактами і відволікаючи від засадничих проблем, які піднімає «Послання». Перепрочитання спадщини Є. Маланюка і М. Рильського сприятиме руйнації імперських міфів.

Список літератури:

1. Біла А. Футуризм: Наукове видання. Київ, 2010. 248 с.
2. Білоус П. В. Літературна медієвістика. Вибрані студії: У 3 т. Т. 2. Житомир, 2012. 428 с.
3. Богдан С., Тарасюк Т. Жанр послання у функціонально-стильовій системі української мови *Slavia orientalis*. Том LXX, nr 1, rok 2021. S. 167–169.
4. Гарт: Альманах перший. Харків, 1924. 174 с.
5. Гон М. «Посланіє» Є. Маланюка: текст і контекст *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: Зб. наук. праць / ред. кол. Поліщук Я. О. та ін. Рівне, 2002. С. 78–88.*
6. Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть: монографія. Івано-Франківськ, 2016. 372 с.
7. Лисенко-Єржиківська Н. Творчість Євгена Маланюка в контексті слов'янських літератур. *Художня література. Актуальні проблеми. = Artistic culture. Topical issues: наук. вісн.* Київ, 2007. Вип. 4. С. 548–563. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/khud_kult_2007_4_44 (дата звернення 10.12.2022).
8. Маланюк Є. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи. Львів, 2005. 496 с.
9. Насмінчук Г. Поетичні послання Т. Шевченка і «Посланіє» Євгена Маланюка: ідейно-естетична дзеркальність. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 35. 2014. С. 123–126.
10. Панченко В. «Я – кривавих шляхів апостол»: Євген Маланюк у ролі «українського Фрейда». URL: <https://tyzhden.ua/History/41914> (дата звернення 10.12.2022).
11. Панченко В. Поет у ледачах “народної держави”. Максим Рильський: Драма 30-х – 40-х років. *Літературний ландшафт України. XX століття* Київ, 2019. 528 с.
12. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Монографія. Донецьк, 2005. 344 с.
13. Рильський М. Знак терезів. Київ «Рух», 1932. 129 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=11744> (дата звернення 10.12.2022).
14. Рильський М., онук. «Своє життя непроданим донести»: до 100-річчя знакової збірки Максима Рильського «Синя далечінь» *Українська літературна газета*. 2022. 8 липня. С. 19.
15. Савченко Дм. Муссоліні та українське питання. URL: https://bastion.tv/mussolini-ta-ukrayinske-pitannya_n42037 (дата звернення 10.12.2022).
16. Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 3. С. 194–203.
17. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 1. Київ, 1989. 526 с.; Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 2. Київ, 1990. 589, [3] с.

18. Rużyło-Pawłowska J. Leonard-Podhorski-Okołów (21 grudnia 1891-4 stycznia 1957). *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 48/2, 600–610, 1957. C. 602.

Havryliuk N. I. Ye. MALANIUK AND M. RYLSKYI (DIALOGUE ABOUT UKRAINE. AROUND THE “EPISTLE”)

The article analyzes Ye. Malaniuk’s “Epistle”, taking into account the texts to which this work refers directly (epigraphs to parts of “Epistle”) and indirectly. It turned out that “Epistle” is a polylogue, not a dialogue, and its addressee is not only M. Rylskiy, but every Ukrainian. But Ye. Malanyuk’s message goes from the polemical plane to the educational plane. The poet seeks to outline the ways of formation of the Ukrainian nation not only in the past, but also – above all – in the future. For this purpose, he uses a chorus of voices, which is an analogue of the ancient chorus, which helped the author to reveal the content of the tragedy and assess the situation from the point of view of morality. And precisely in order to divert attention from important worldview issues focused on the formation of the Ukrainian nation, the Soviet authorities reduced everything to a polemic between the addressee and the direct addressee of the message. The inertia of the perception of “Epistle” and the relationship between the two poets, set then, still exists. The reason is that there was no “close reading” of the “Epistle” text in the context of its genre markers and era. Ye. Malaniuk argues not so much with M. Rylskiy as with internal enemies and external occupiers. It has been demonstrated that M. Rylskiy and Ye. Malaniuk during the writing of “Epistle” and after it maintained mutual understanding and did not become ideological antagonists, as the Soviet authorities presented. After all, they thought of themselves not only as sons of one time, but also of one people. Both felt a longing for a person, in a time when the superman and the human were cultivated, when the human-screw weighed more than the human-personality. And this destroyed the history of not only interpersonal relations, but also threatened stability in Europe, and also called into question the existence of non-state nations. Ye. Malaniuk felt the need to be the apostle of the nation, which indirectly also indicates the educational (“apostolic”) style of his message, the desire to support a like-minded person (M. Rylskiy). In addition, the impressive relevance of Malanyuk’s message today makes it important to reread the text in order to destroy ancient declarations not only for the sake of historical truth, but also for the sake of historical perspective.

Key words: epistle, addressee, polylogue, inertia of perception, condemnation, declaration.